

HOLBERGS MORALSKE KJERNE

KRITIKK AV
LUDVIG HOLBERGS NATURRETT,
VINJE, E. OG SEJERSTED, J.M. (RED.)
(OSLO: GYLDENDAL 2012)

Av Andreas Harald Aure

Når dekanen høytidelig utroper noen til magister er denne rettelig magister selv om dekanen i sitt stille sinn mener han er et esel. (Holberg 1969:150)¹

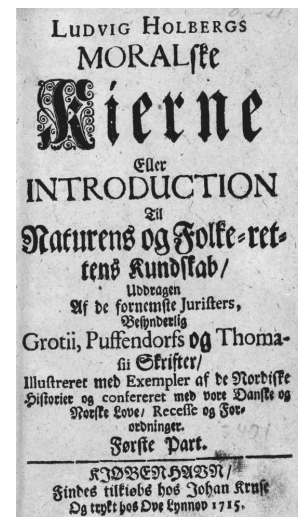
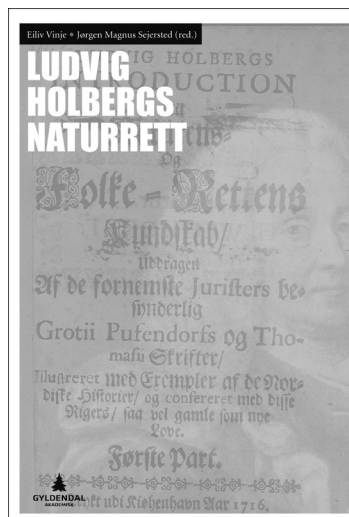
Dette er eksempel på utsagn man får anledning til å humre og undre seg over i Ludvig Holbergs filosofiske verk *Moralske Kjerne eller Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, første gang utgitt i 1716 (heretter *NF*). Humor har imidlertid alltid en alvorlig funksjon for Holberg. Den er et middel for å rettlede menneskene til det fornuftige.²

Ludvig Holberg brakte med sitt forfatterskap den europeiske opplysningen til Danmark-Norge, og er blitt kalt Nordens Voltaire. Grunnleggende og retningsgivende for hans forfatterskap ble nettopp *NF*. Den siste omfattende idéhistoriske studie av Holbergs naturrett befinner seg så langt tilbake i tid som i 1934, med Kåre Foss' *Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn*.

Holberg er over alt mest kjent for sine komedier, der nest som historiker. Hans moralfilosofi (inkludert hans naturrett) kommer i tredje rekke, men er i høyeste grad interessant, både som et uttrykk for datidens opplysningsfilosofi og som en kilde til å forstå Holberg og hans øvrige forfatterskap.

Først i 2012 kom det ut en stor antologi om *NF*, nemlig *Ludvig Holbergs Naturrett*, redigert av Eiliv Vinje og Jørgen Magnus Sejersted. Førsteintrykket av boken er meget positivt: Noen av Skandinavias fremste historikere fra ulike fagmiljøer har hver for seg og fra ulike perspektiver analysert *NF* for en bok som redaktørene håper «blir eit insentiv til forskning i så vel naturretten generelt som Holbergs naturrett spesielt» (2012:14).

Antologien springer ut av prosjektet «Ludvig Holbergs skrifter», en ny digitalutgave av alle hans skrifter som Universitetet i Bergen utarbeider sammen med Det dan-

ske Sprog- og Litteraturselskab. Arbeidet i Bergen ledes av Eiliv Vinje, som er kjent for sine mange arbeider om Holberg og i anmeldte bok stiller med to av kapitlene (i tillegg til innledningen sammen med Jørgen Sejersted). Boken har både navnerregister og informasjon om bidragsyterne. Redaktørene gir i innledningskapittelet en kort sammenfatning av bokens i alt 13 kapitler.

I det følgende gir jeg en kort framstilling av Holbergs liv og virke, om kildeboken for antologien, samt om naturretten, før jeg tar for meg tre av bokens kapitler. De tre kapitlene er valgt ut fordi de forhåpentligvis inneholder sentrale temaer av interesse for *Filosofisk supplements* leserkrets. Selvsagt tar også flere av de andre kapitlene opp mange viktige filosofiske problemstillinger. For eksempel finnes interessante drøftelser av menneskesyn: Er mennesket å forstå som *zoon politikon* eller som *homo lupinus*? Det beste svaret er at Holberg søkte å bygge bro over denne motsetningen ved å stå for det syn at «ethvert menneske [har] sosiale anlegg, som ved rasjonell oppdragelse vil kunne bli realisert» (Foss 1934:396).³

Biografisk oversikt

Ludvig Holberg ble født 3. desember 1684 i Bergen. Begge foreldrene døde da han var barn. Etter morens død i 1695 bodde Ludvig ett år hos slektningen Otto Munthe i Fron i Gudbrandsdalen, før han kom tilbake til Bergen til formynderen og morbroren Peder Lem. Etter universitetseksamen 1704 la han ut på dannelsesreise til Holland. Etter et opphold i Kristiansand reiste han i 1706 ut på ny, denne gang til Oxford hvor han var de neste to år. I 1708, 23 år gammel, bosatte han seg i København.

Holbergs første bok var en innføring i europeisk historie i 1711, hans andre var den nevnte innføringsboken i naturrett som kom ut i 1716. Da hadde han nye lange utenlandsopphold bak seg, denne gang i Roma og Paris.

I 1718 ble han professor i metafysikk ved universitetet i København, og i 1720 professor i latin. I 1730 fikk han professoratet i historie, det han traktet mest etter.

Holberg hadde en nær sagt enorm litterær produksjon, populært inndelt i ulike «raptuser». Fra 1722 og tre år fremover skapte han hele 26 komedier, blant dem slike som *Den politiske kandestøber*, *Den stundesløse* og *Erasmus Montanus*. Fra ca. 1730 hadde han fokus på historie, og på 1740-tallet på filosofi, med *Moralske Tanker* i spissen. Holbergs verdensanskuelse slo også til i utlandet, først og fremst gjennom komediene. For eksempel var han i flere tiår den mest spilte dramatiker på tyske teatre (Langset 2001:487).

Holberg døde 28. januar 1754 i København, og ble bisatt i kirken ved Sorø ridderakademi – et akademi som på Holbergs initiativ og drivkraft ble reetablert i 1747.

Kort introduksjon til Naturens og Folke-Rettens Kundskab (1716)

Holbergs bestselgende verk, som han på latin omtalte som *Corpus Juris Naturae et Gentium*, var allerede i 1713 i stor grad fullført.⁴ Det kom ut ytterligere fire ganger i hans levetid. 1751-utgaven hadde tittelen *Naturens og Folke-Rettens Kundskab: Bygget paa de fornemste Juristers Principiis, Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, Og Confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love*. I andre og tredje utgave (1728 og 1731) la Holberg inn henholdsvis 98 og åtte tekstlige tillegg. De to siste utgavene (1741 og 1751) har ingen substansielle endringer (Vinje 2012b:230).

Naturrettstenkningen (se nærmere om denne i neste del) var på begynnelsen av 1700-tallet fortsatt et relativt ukjent fenomen i Danmark-Norge. Det var trolig juristen Christian Reitzer (1665–1736), foreleser over dansk rett og naturrett i København siden 1698, som oppmuntret Holberg til å skrive en lærebok i naturrett på dansk.

Forfatterne av *Ludvig Holbergs Naturrett* legger til grunn at *NF* var den første systematiske, omfattende fremstilling av naturretten i Danmark-Norge, og at den i høy grad medvirket til at naturretten etter hvert ble allment kjent i alle mer eller mindre dannede samfunnsgrupper. Boken ble brukt som lærebok etter at juridisk eksamen ble innført i 1736, og ble oversatt til tysk og svensk i henholdsvis 1748 og 1789.

I førsteutgaven fra 1716 spesifiserer Holberg hvilke naturrettforfattere han særlig bygger på: «... *uddraget af de fornemste Juristers, besynderlig [dvs. særlig] Grotii, Puffendorfs og Thomasiis Skrifter*» (Holberg 1716). De tre «fornemme juristene» i undertittelen tilhørte (og tilhører)

Europas fremste naturrets- og opplysningstenkere. Det var to av Samuel Puffendorfs (1632–1694) naturrettbøker Holberg særlig plukket disposisjonen og argumentene fra: henholdsvis læreboken *De officio civis et hominis* («Om borgeren og menneskets moralske skyldighet», 1673) og mammutverket *De jure naturae et gentium libri octo* («Åtte bøker om natur- og folkeretten», 1672). Puffendorf bygget i sin tur særlig på verkene til Hugo Grotius (1583–1645), som i Puffendorfs samtid ble oppfattet som den store fornyer av naturretten, og slik fikk enorm innflytelse på opplysningstiden (Haakonssen 2012:32). Christian Thomasius (1655–1728), regnet som den tyske opplysningens far, førte arven etter Puffendorf videre.

Som følge av bokens utbredelse og popularitet, preget boken i stor grad den alminnelige rettsbevissthet i Danmark-Norge på 1700-tallet og et stykke videre. Dermed er boken aktuell i forbindelse med grunnlovsjubileet 1814–2014. Man må gå ut fra at svært mange av våre grunnlovsfedre gjorde sitt første bekjentskap med naturretten via Holbergs lærebok.

Hva er naturrett?

Det vi i dag omtaler som moralfilosofi og politisk filosofi, ble blant 1600- og 1700-tallets rettslærde kalt «naturrett», en filosofisk tradisjon med røtter i antikken.⁵ Kjernen i datidens naturrett, og den statsrettslig relevante del, er å analysere med utgangspunkt i menneskets natur hvor grensene for legitim bruk av fysisk makt mennesker i mellom går eller bør gå. Disse grensene bestemmes av den enkeltes fornuft på basis av fakta fra den sansbare virkelighet. Hva som er fakta eller natur kunne man være uenige om, men enigheten om å ta utgangspunkt i «naturen» ble i nytiden ansett som et stort fremskritt.⁶ Innenfor det etablerte statssamfunn erstattes naturrettsnormer av positiv lov og rett, og forblir ellers grunnlag og tolkningsfaktor for den positive retten.

Naturretten har alltid stått i et spenningsforhold til moralteologi (Bibelen eller guddommelig rett). Noen mente naturrett og moralteologi var i overensstemmelse og forenlig med hverandre, mens andre la vekt på å skille disiplinene fra hverandre. For Holberg var det dypt tilfredsstillende å se at naturretten satte mennesket i sentrum, og ikke Gud. Naturretten handlet for ham om mennesket blant mennesker, borgernes forhold til andre borgere, til staten og til andre stater.

Man må gå ut fra at svært mange av våre grunnlovsfedre gjorde sitt første bekjentskap med naturretten via Holbergs lærebok.

Alle som forfektet ideene måtte kunne føre rasjonelle bevis for dem. I kravet om bevis lå det et anti-autoritært og revolusjonært potensial.

Som allerede nevnt var de store autoritetene innenfor denne vitenskapen på 1600- og 1700-tallets kontinentale Europa Hugo Grotius, Samuel Pufendorf og Christian Thomasius, og det var deres tankegods Holberg uttrykkelig baserte sitt verk på. Dette er ikke autoritetsdyrkelse – tvert i mot: Naturrettens program var å «erstatte tradisjonelle autoriteter med fornuftsbasert grunngeving», som Vinje påpeker (2012a:28). Alle som forfektet ideene måtte kunne føre rasjonelle bevis for dem. I kravet om bevis lå det et anti-autoritært og revolusjonært potensial.

Omtale av enkelte kapitler i boken

Idéhistoriker Knud Haakonssen ved Universitet i Sussex (Brighton) er en av verdens fremste kjennere av 1600- og 1700-tallets naturrett, deriblant Samuel Pufendorfs ideer. Den som kjenner Pufendorf godt kjenner også Holberg, jf. Holbergs uomtvistelig store intellektuelle gjeld til Pufendorf. Haakonssens bidrag, «Naturretten, Pufendorf og Holberg», består i hovedsak av en bred gjennomgang av opplysningstidens «naturretskultur» og Samuel Pufendorfs rolle i denne. Han konkluderer med at disse to faktorene er avgjørende for å forstå Holberg. Haakonssen forklarer hvordan naturrettstenkerne i opp-

lysningstiden både var universalistiske og historiserende, og at det ikke minst var naturrettens kontraktteorier som muliggjorde dette. Han understreker at naturretten var en ramme innenfor hvilken filosofiske diskusjoner fant sted, og at «naturrett» ikke kan betraktes simpelthen som én filosofisk retning. Samtidig er naturretten som historisk foreteelse betraktet langt mer enn en filosofisk diskusjon (Haakonssen 2012:39). Godt utbytte av Haakonssens bidrag forutsetter kjennskap til hans mange tidligere arbeider om den moderne naturrett, men vil likevel gi den uinnvidde en smak av de kulturhistoriske forutsetningene.

Litteraturhistoriker og medredaktør Jørgen Magnus Sejersted ved Universitetet i Bergen viser i sitt bidrag, «Bibel og protestantisme i Holbergs naturrett», at Holberg reintroduserer Bibelen i naturretten, etter at Pufendorf hadde forsøkt å skille den ut ved klare avgrensningskriterier. Sejersted drøfter så hvorvidt Holberg gjorde dette av prinsipielle grunner, eller om det lå pragmatiske og kontekstuelle grunner bak. Til forskjell fra Pufendorf, som skrev på latin i en lærd, internasjonal offentlighet av ulike konfesjoner, skrev Holberg på dansk for et luthersk publikum i et etablert enevælde.

Sejersteds drøftelse tar blant annet utgangspunkt i Holbergs utsagn om at Den Hellige Skrift, og særlig de ti bud, er et uttrykk for naturrett – et utsagn som står i sterk motsetning til Pufendorfs syn. Ved å mene at «Bibelen presiserer og tydeliggjør naturloven», trækker Holberg over «et fundamentalt skille hos Pufendorf». Sejersted konkluderer med at Holbergs naturrett allerede i sin definisjon er mindre allmenn og mer bibelsk og kristen enn Pufendorfs (2012:164).

For min del er jeg enig med dem som advarer mot å overdrive betydningen av, eller legge for mye i, Holbergs bruk av Bibelen. Når Holberg trekker inn Bibelen er det ikke for å redusere fornuftens betydning, eller fordi han dermed blander sammen religion og fornuft, men fordi han ser problemstillinger som ikke løses entydig av fornuften. I disse tilfellene mener Holberg at Bibelen kan være en legitim autoritet å påberope seg. For eksempel mener Holberg det ikke følger av naturen eller fornuften at mannen er overordnet kvinnen, men av Bibelen (og eventuell hevd): «Saadan Herredømme kommer alleene af Guds Indstiftelse ... hvorudover de fare meget vildt, som paastaae, at saadan Herredømme kommer af Naturen» (Holberg 1969: 257–258).⁷ Det er likevel riktig at Holberg i langt større grad enn Pufendorf er rede til å trekke inn Bibelen til støtte for dette eller hint. Holberg har eksempelvis ikke noe problem med å si at monogamiet støttes av Bibelen, mens Pufendorf bruker andre argumen-

Illustrasjon: Marianne Røthe Arnesen

HOLBERGS MORALSKE KJERNE

ter (Holberg 1969:169–170).

Holberg regnes som en likestillingspioner. I nytiden hadde det vært flere myndige regjerende dronninger i Europa basert på arv. Holberg undret seg over at kvinner kunne stå i spissen for et helt land, men ikke inngå en skarve pengekontrakt (Holberg 1969:133). Han var langt forut sin tid ved å hevde at det er en persons kvalifikasjoner og faglige dyktighet, ikke kjønn (eller ens sosiale eller økonomiske stilling for øvrig), som bør være avgjørende for hvem som kan ha hvilke posisjoner og embeter. Dette temaet berøres i flere av kapitlene.

Historiker Anne-Hilde Nagel ved Universitetet i Bergen mener i sitt bidrag «Borgerlige og menneskelige rettigheter» å vise at det i ideene til Pufendorf og Holberg også ligger en rettighetstenkning til grunn, men implisitt. Dette til forskjell fra Grotius og John Locke (1632–1704), hvor rettighetstenkningen er eksplisitt. Nagel drøfter spørsmålet først i lys av samfunnskontrakten og dennes betydning for spørsmålet om motstandsrett. Nagel legger til grunn at plikten til lydighet overfor statsmakten går lenger hos for eksempel Pufendorf og Holberg, enn hos Locke. Ved å trekke inn Holbergs historieverker, mener Nagel likevel å finne tekstlig belegg for at Holberg var tilhenger av opprørsrett og folkesuverenitet. Dette på grunn av at Holberg, ifølge Nagel, over tid utviklet «forestillinger om et enevelde preget av større begrensninger [av statens makt overfor borgerne] og flere opplysningsreformer» (2012:112).

Nagel slutter seg til Øystein Rians syn (i «Ludvig Holbergs historie- og samfunnsforståelse», 2004) om at Holbergs positive innstilling til eneveldet må ses i lys av hans situasjon (Nagel 2012:113). Christian Vs danske og norske lov (1693 og 1687) satte strenge straffer for majestetsforbrytelser, og inkluderte henrettelse. Videre hadde Holberg sin personlige karriere å ta vare på; han var avhengig av kongens gunst for å få stillinger ved universitetet og måtte ta hensyn til sensur.

En annen underkommunisert sammenheng Nagel trekker frem er følgende: Sett fra vårt ståsted oppfattes det såkalte eneveldet som udemokratisk. Sammenligner man med styresettet som var før, var det imidlertid rimelig for Holberg å oppfatte eneveldet som en god ting, som en demokratiserende sak! Det er viktig å være klar over at man tidligere levde i stendersamfunn hvor blant annet adelen hadde stor makt og mange privilegier. Ved innføringen av eneveldet i 1660 ble Riksrådet avskaffet, og fra da av skulle det gjelde at alle var like under kongen. Nagel mener at «eneveldet kan sees som tidens moderne statsform da det ble innført, det tok makta fra den gamle adelen, og al-

lierte seg med det framrykkende borgerskapet» (2012:114). Hennes iøynefallende konklusjon er at Holberg på området for det vi i dag vil kalle sivile rettigheter holder tritt med en så sentral og ubestridt rettighetstenker som Locke. Det er med andre ord et begrenset og opplyst enevelde Holberg tar til orde for. Borgerne eller innbyggerne skal ifølge ham ikke styre staten, men det er ikke slik at styreformene skal redusere deres rettsikkerhetsgarantier.

Avsluttende kritikk

Bokens kapitler holder alle et høyt faglig nivå, og forlaget har gjort et godt teknisk arbeid. Når prestasjonen allerede er så god vil det kunne fremstå som urimelig å ønske seg mer. Antologien bærer selvsagt preg av at den er satt sammen av litteraturhistorikere, og ikke eksempelvis idéhistorikere. Enkelte temaer kunne en idéhistoriker ha ønsket seg og kan samtidig være forslag til fremtidige prosjekter.

For det første ville det være heldig om en samtidsorientert filosof hadde våget å skrive et bidrag, slik at Holbergs naturrettstenkning hadde blitt belyst fra en moderne filosofis kritiske perspektiv. For det andre kunne det være interessant å lese en ny og mer helhetlig vurdering av Kåre Foss' svære og bredt anlagte studie av naturretten, *Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn* (1934), hvor man også finner stoff om den alminnelige resepsjon av naturretten frem til 1800-tallet.⁸

For det tredje ville det være interessant å lese et bidrag som vurderte Anathon Aalls (1867–1943) kapittel «Ludvig Holberg; Grundlegningen av den dansk-norske individualisme» i *Filosofien i Norden* (1919). Var Holberg individualist, slik Aall hevder?⁹ Og er det hold i utsagnet om at det er en «historisk kjendsgjerning at den første dansk-norske filosof av rang [Holberg] efter sit standpunkt var empirist helt fra overflaten og tilbunds» (Aall 1919:77)?

For det fjerde kunne jeg ønske meg en studie som tar utgangspunkt i Erik Solems avhandling *Ludvig Holberg som jurist* (1947). Denne boken tar, ved siden av de juridiske perspektiver man finner i Holbergs senere forfatterskap, også grundig for seg *NF*.

Redaktørene opplyser at antologien har bidrag fra tre jurister. Det riktige tallet er fire, deriblant ett av den danske nestor i rettshistorie, Ditlev Tamm – som omtaler *NF* som en «lille skat» (2012:57). En annen detalj er at redaktørene har avholdt seg fra å gi en oversikt over Holbergs liv, for eksempel en tidslinje.

De som allerede har grunnleggende kunnskaper om opplysningstiden og dens historie, og samtidig interesserer seg for Holbergs tenkning, vil ha stort utbytte av denne boken. Som innføring i Holbergs naturrettstenkning anbefales Lars Roar Langslets *Den store ensomme – en biografi om Ludvig Holberg* og kapitlet om Holberg i *Konservatisme på norsk*.

Jeg håper redaktørene får rett i at antologien vil stimulere til studier av naturretten i alminnelighet og Holbergs naturrett i særdeleshet. Naturrettens saga er *ikke* ute, *pace* Alf Ross (1936:506), men vil forbli en viktig kilde for vårt vedvarende behov for perspektiver på, og begreper om, mennesket, moral og statsmaktens grenser.¹⁰

NOTER

¹ Det refererte utsagnet er en parafrase, ikke direkte sitat. Foranstilt: «... er det gandske u-rimeligt at ville sværge, men ikke forbindes ved saadan Eed, Item at ville love, men ikke holde sit Løfte.» Holberg fortsetter samme sted (parafrase): Motsatt forblir den skuespiller som på en teaterscene høytidelig blir påsatt en doktorhatt. Som så ofte ellers, hentet Holberg også dette eksempelet fra Samuel Pufendorfs hovedverk *De iure naturae et gentium* (1672), jf. Foss 1934:386.

² «[J]eg [foretrekker] å gi nyttige råd og formaninger i form av morsomme dialoger og komedier fremfor å agere den strikse skolemester» (3. levnetsbrev, sitert fra Langslet 2001:429-430).

³ For en oversikt over de andre kapitlene, se <http://www.fagboginfo.dk/Aento/aentog.htm>.

⁴ Dette ifølge forfatteren selv, i sin søknad om professorat dette år (Solem 1947:22).

⁵ For mer utfyllende materiale om naturretten som idéhistorisk bakgrunn for Holberg, se Foss 1934. I fortalen til *NF* skuer Holberg selv tilbake over den moderne moralfilosofiens opprinnelse og utvikling.

⁶ Den moderne naturrett var et ambisiøst filosofisk prosjekt, en middelvei mellom skeptisisme og dogmatisme. Tradisjonen forkaster vilkårlig skepsis like meget som vilkårlig tro. Dette minner om Francis Bacons synspunkt om at sann filosofi verken kan bestå i ren oppsamling av sansedata (empirisme/positivisme) eller kan basere på seg fullstendig på sinnets kraft (rasjonalisme) (Bacon 1620, bok 1:§95).

⁷ På lignende måte sier Holberg: «Trældoms Stand er derfor ey naturlig, og [den Forskiæl mellom Trælle og Frie] tilskrives alleene Menneskets Paafund» (*NF* 115).

⁸ Både Tamm (55-57), og Vinje (17-24), omtaler Foss' avhandling i sine kapitler.

⁹ Aall mener selv at svaret vil kunne avhenge av «om man legger en filosofisk maalestokk an, eller om man bruker en bredere, mere almindelig litterær synsvinkel» (Aall 1924:352).

¹⁰ Takk til Jørgen Dyrstad og Tomas Midttun Tobiassen for grundige kommentarer og gode forslag.

¹¹ Etter at Holberg kom tilbake fra Paris i 1716, skrev Holberg verkets dedikasjon og fortale. Da var allerede verkets øvrige deler trykket, i 1715. Før boken kom ut, valgte Holberg å ta ut betegnelsen «Moralske Kierne» (Billeskov Jansen 1969:113). Hvorfor enkelte eksemplarer av verket likevel sirkulerte med «Moralske Kierne» og trykkeår 1715 på tittelbladet har denne forfatter ikke kommet til bunns i.

LITTERATUR

Aall, A. 1919 *Filosofien i Norden: til oplysning om den nyere tankevidenskab og videnskaps historie i Sverige og Finland, Danmark og Norge*, Jacob Dybwad, Kristiania.

-----, 1924 «Om individualismen hos Holberg», i *Samtiden* 35.

Bacon, F. 1620 *Novum organum* [online]. Tilgjengelig fra <http://www.thelatinlibrary.com/bacon.html>

Billeskov Jansen, F.J. 1969 Billedtekst 8, kommentar til faksimile til *Natur- og Folkerettens* eldste tittelblad, på s. 113 i Holberg 1969.

Foss, K. 1934 *Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn*, Gyldendal, Oslo

Haakonsen, K. 2012, «Naturretten, Pufendorf og Holberg – men hvilken naturrett? Hvilken Pufendorf?», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

Holberg, L. 1969, «Naturens og Folke-Rettens Kundskab: Bygget paa de fornemste Juristers Principii, Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, Og Confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love» [5. utg. 1751], i *Ludvig Holbergs Værker i tolv Bind: Digteren, Historikeren, Juristen, Vismanden*, bd. 1, redigert og med innledninger og kommentarer av F.J. Billeskov Jansen, Rosenkilde & Bagger, København.

-----, 1716. [Moralske Kierne eller]¹¹ *Introduction til Naturens og Folkerettens kundskab/ Uddragen af de fornemste Juristers, Besynderlig Grotii, Puffendorfs og Thomasi Skrifter/ Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier/ og confereret med disse Rigers/ saa vel de gamle som nye Love*. København.

Langslet, L.R. 2001 *Den store ensomme: en biografi om Ludvig Holberg*, Forlaget Press, Oslo.

-----, 2011 *Konservatisme på norsk: elleve historiske portretter*, Pax, Oslo.

Nagel, A. 2012, «Borgerlige og menneskelige rettigheter: Politisk tenkning i Ludvig Holbergs *Naturens og Folkerettens Kundskab*», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

Rian, Ø. 2004, «Ludvig Holbergs historie- og samfunnsforståelse», i *Ind i Holbergs fjerde århundrede: det faglige og det kulturelle grunnlag for en nykommenteret utgivelse av Ludvig Holbergs samlede værker - i bogligt og digitalt medie*, Teilmann, P.C. og Sivertsen, G. (red.), Museum Tusulanums Forlag, København.

Ross, A. 1936 «Kåre Foss: Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn», i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 49.

Sejersted, J.M. 2012, «Bibel og protestantisme i Holbergs naturrett», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

-----, og Vinje, E. (red.) 2012, *Ludvig Holbergs naturrett*, Gyldendal, Oslo.

Solem, E. 1947 *Holberg som jurist*, Aschehoug, Oslo.

Tamm, D. 2012 «Ludvig Holberg og hans naturrett», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

Vinje, E. 2012a «Naturretten i resepsjonen og i Holbergs øvrige forfatterskap», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

-----, 2012b «Val av grunntekst til ei ny utgåve», i *Ludvig Holbergs naturrett*, Sejersted, J.M. og Vinje, E. (red.), Gyldendal, Oslo.

-----, «Ludvig Holberg», *Store norske leksikon*, [online]. Tilgjengelig fra: http://snl.no/nbl_biografi/Ludvig_Holberg/utdypning [31.01.13]